

Праваслаўная царква на Беларусі: позірк у мінулае

Георгій Штыхаў,

загадчык аддзела археалагічных даследаванняў Інстытута гісторыі

АН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар.

У гэтыя дні наша краіна святкуе 1000-годдзе Полацкай епархіі. Дзесяць стагоддзяў назад з Полацкага княства ўзяла пачатак беларуская дзяржаўнасць і стала распаўсюджвацца хрысціянства на землях старажытнай Беларусі.

Памеры Полацкай епархіі, напэўна, адпавядалі межам Полацкай зямлі як дзяржаўнага ўтварэння. У XI—XIII стагоддзях на чале царквы ўсіх усходніх славян стаяў кіеўскі мітрапаліт, які браў удзел у назначэнні (пастаўленні) епіскапаў у асобныя епархіі (епіскапіі) і, канешне, у Полацкую епархію. Сюды былі прызначаны епіскапамі Міна (1105 г.), Дыянісій, Сімяён, якія праславіліся ў Полацку сваёй святасцю.

У Кіева-Пячорскім пацерыку змешчаны тэкст аб заснаванні Тураўскай епархіі ў 1005 г. Спроба распаўсюджвання хрысціянства па рымска-каталіцкай традыцыі ў Тураве ў пачатку XI ст. поспеху не мела.

Як паведамляецца ў «Жыцці Кірылы Тураўскага», ён стаў епіскапам па просьбе князя «і людзей таго горада». З гэтага вынікае, што гараджане ў Тураве мелі права голасу, калі вырашалася пытанне аб выбранні епіскапа. Канешне, затым кіеўскі мітрапаліт бласлаўляў яго на епіскапскую кафедру. Паводле Кіева-Пячорскага пацерыка, у духоўным падпарадкаванні тураўскага епіскапа ў XIII ст. былі гарады Пінск, Наваградак, Гародня, Берасце, Ваўкавыск, Здзітаў, Дубровіца, Слуцк і інш. Відаць, межы Тураўскай епархіі сапраўды ішлі далека на захад, ахопліваючы ўсю заходнюю Беларусь і частку Валыні. Гэта пацвярджае параўнальна ранняе распаўсюджванне хрысціянства ў Беларускім Панямонні, якое ў другой палавіне XIII ст. стала асновай фарміравання Вялікага княства Літоўскага — беларуска-літоўскай дзяржавы.

Пасля распаду Кіеўскай Русі і разбурэння Кіева Батыем кіеўскія мітрапаліты перайшлі на жыхарства ва Уладзімір, а затым у Маскву. Становішча мітраполіі ўскладнілася. Пачаўся разлад і ўзніклі тэндэнцыі вызвалення з-пад уплыву маскоўскіх мітрапалітаў абласцей, якія мелі самастойныя княжанні. Такія варункі прывялі да стварэння Галіцкай і Літоўска-Наваградскай мітраполій.

Вялікія князі літоўскія былі і зацікаўлены ў стварэнні сваёй праваслаўнай мітраполіі з цэнтрам у Наваградку. Канстанцінольскі патрыярх благаславіў адкрыццё такой мітраполіі ў 1317 годзе. Мітрапаліт Феафіл (верагодна, кіраваў полацкай і тураўскай епархіямі) памёр у 1330 годзе. Наступны мітрапаліт Феагност быў прыхільнікам Масквы і пры падтрымцы Івана Каліты дамогся закрыцця «літоўскай» мітраполіі пад выглядам таго, што тут быццам бы мала праваслаўных вернікаў. Значныя намаганні для яе аднаўлення прыкладалі Альгерд і Вітаўт. У 1487 г. была зацверджана Праваслаўная (Кіеўская) мітраполія ў Вялікім княстве Літоўскім.

З сярэдзіны XVI ст. на Беларусі распаўсюджваюцца ідэі Рэфармацыі. У гарадах узнікаюць пратэстанцкія абшчыны. Прымаюць кальвінізм прадстаўнікі буйных беларускіх магнатскіх родаў. У другой палавіне XVI ст. праваслаўнае веравызнанне страчвае вядучую ролю ў духоўным жыцці насельніцтва Беларусі.

Папства здаўна выношвала ідэю аб уніі заходняй і ўсходняй цэркваў. Было некалькі спроб ажыццявіць яе (Ліёнская унія 1274 г., Фларэнтыйская унія 1439 г.). Унія стварала ўмовы для распаўсюджвання каталіцызму ў новых краінах. У 1387 г. этнічныя літоўцы прынялі хрысціянства па каталіцкаму абраду.

У Вялікім княстве Літоўскім Ягайла і Вітаўт спадзяваліся з дапамогай уніі змякчыць нацыянальна-рэлігійную варажасць і аслабіць сувязі беларускага і ўкраінскага насельніцтва з Маскоўскай дзяржавай. Яны мелі намер прасіць на Канстанцкім саборы 1414 г. аб дапамозе ў справе падпарадкавання праваслаўных падданных адзінай каталіцкай царкве. Для гэтага быў накіраваны на Канстанцкі сабор мітрапаліт Рыгор Цамблак, але

безвынікова. Ідэя уніі заходняй і ўсходняй цэркваў не атрымлівала прызнання ў Візантыі, а тым больш у Маскоўскай дзяржаве.

Пасля аб'яднання Польшчы і Вялікага княства Літоўскага ў адной дзяржаве Рэчы Паспалітай (1569 г.) палітычныя інтарэсы яе ўрада, які асцерагаўся ўплыву Маскоўскай дзяржавы і Рускай праваслаўнай царквы на беларусаў і ўкраінцаў, супалі з даўнімі намерамі Ватыкана, а таму з'явілася рэальная магчымасць увядзення Берасцейскай царкоўнай уніі (1596 г.). З канца XVI ст. пачалі ўтварацца «брацтвы» для абароны праваслаўнай царквы. Часам праяўляўся фанатызм як з боку прыхільнікаў уніі, так і яе ворагаў. Рознымі спосабамі унія паступова распаўсюджвалася на тэрыторыі Беларусі і Украіны. Рабілася гэта з дапамогай вярхоўнай улады ў краіне. Так, у 1635 г. польскі кароль Уладыслаў IV даў уніятам грамату, дзе гаварылася, што ў Віцебску, Полацку, Наваградку не павінна быць ніякіх іншых цэркваў, акрамя уніяцкіх. У 1669 г. выйшла пастанова сейма Рэчы Паспалітай аб асуджэнні асоб, якія перайшлі з уніяцтва ў праваслаўе (былі і такія выпадкі). Прадугледжвалася іх выгнанне з месц пастаяннага пражывання і канфіскацыя маёмасці. Здаецца парадаксальным, што ў канцы XVIII ст. сярод беларусаў налічвалася 75—80% уніятаў і унія стала як бы верай простага людзю. Але так адбылося. Тым самым уніяцкая царква набліжалася да нацыянальна-беларускіх пазіцый, ва ўсякім разе не ў меншай меры, чым гэта можна гаварыць пра дзейнасць праваслаўных брацтваў. У другой палавіне XVI—XVII стагоддзяў на Беларусі актывізавалася каталіцкая контррэфармацыя. У 1599 г. у Вільні была заключана канфедэрацыя кальвіністаў і праваслаўных, аднак яна не змагла спыніць яе націску. Езуіты пашыралі свой уплыў на рэлігійнае, культурнае і палітычнае жыццё, дамагаліся закрыцця школ і друкарняў праваслаўных брацтваў.

Не ва ўсе гістарычныя перыяды роля праваслаўнай царквы была аднолькавай. У канцы XVIII стагоддзя ўся Беларусь была далучана да Расійскай імперыі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай. Каб коратка ахарактарызаваць становішча Беларусі ў складзе Расіі ў XIX стагоддзі, працытуем тое, што напісаў акадэмік М. М. Ціхаміраў у «Істории СССР» (1948 год. с. 382): «Правительство Николая I старалось всеми средствами добиваться скорейшей русификации белорусских и литовских земель. Оно стремилось задуть малейшие проблески национального сознания, начисто стереть все народные местные особенности. Особым указом 1840 г. Николай запретил даже употребление названий «Белоруссия» и «Литва».

Кіруючыя колы Расійскай імперыі, як раней Польшчы, зыходзячы з перспектывы асіміляцыі беларусаў, імкнуліся ідэнтыфікаваць паняцці рускі і праваслаўны, паляк і католік, у выніку чаго адмаўляўся факт існавання не толькі беларусаў-праваслаўных і беларусаў-католікаў, а і наогул беларусаў як асобнага этнасу.

У 1839 г. Полацкім царкоўным саборам уніяцкіх епіскапаў, які быў падрыхтаваны царскім урадам і літоўскім епіскапам І. Сямашкам, уніяцкая царква была далучана да Рускай праваслаўнай царквы. Больш за 1,5 мільёна вернікаў заходніх губерняў Расійскай імперыі папоўнілі яе прыходы. Рускі дэмакрат А. І. Герцэн у «Колоколе» за 1858 г. успамінаў, як Мікалай I «всекал униат в православие».

У часы таталітарызму, калі ва ўладзе знаходзіліся бальшавікі, становішча розных канфесій было асабліва цяжкім. У 1922 г. была спроба стварыць Беларускаю праваслаўную мітраполію, на чале якой стаў епіскап менскі Мельхісэдэк (Палеўскі). У надрукаваным дакуменце гаварылася аб імкненні «праваслаўнай Беларусі да ўпарадкавання свайго царкоўнага жыцця на асновах поўнай незалежнасці (аўтакефаліі)». Неўзабаве Мельхісэдэк апынуўся ў ГУЛАГу.

Удалося склікаць у 1924 г. у Магілёве сабор, які абвясціў аб стварэнні аўтаномнай Беларускай праваслаўнай царквы. У яе склад увайшла прыкладна палавіна парафій Рускай праваслаўнай царквы, якія знаходзіліся на тэрыторыі БССР. Кволая аўтаномія Беларускай праваслаўнай царквы праіснавала да канца 1934 г. і была ліквідавана ўладамі, а яе прыходы і епархіі ўвайшлі ў склад Маскоўскай патрыярхіі.

У былым Савецкім Саюзе ў даваенныя гады зусім адкрыта праводзілася антыцаркоўная дзяржаўная палітыка. Страшэнныя рэпрэсіі абрушыліся на многіх святароў. Напярэдадні вайны на свабодзе заставаліся толькі некалькі епіскапаў Рускай праваслаўнай царквы. Частка веруючых знаходзілася ўвесь час у духоўным падполлі, ствараючы так званую «катакомбную» царкву, якая не ішла ні на якія кампрамісы з бальшавікамі. Існавалі секты з назвам «Истинно-православная церковь», «Истинно-православные христиане». Набажэнства вялося па дамах, у буданах і г. д. Фактычна ў падполлі знаходзіліся стараверы.

У верасні 1943 г. было дазволена правесці выбары Патрыярха Маскоўскага і ўсяе Русі (абраны быў Сергій) і ўтварыць Свяшчэнны Сінод. Тады гэта расцэньвалася як «пачатак прымірэння дзяржавы і праваслаўнай царквы». Аднак таталітарны рэжым рабіў усё, каб трымаць царкоўную дзейнасць, уключаючы назначэнне святароў, пад сваім кантролем. Святары абавязаны былі з амвонаў абвяшчаць «здравіцы» ў гонар «непарушнага блока камуністаў і беспартыйных».

На Беларусі ў часы 2-й сусветнай вайны, калі беларуская зямля знаходзілася пад нямецкай акупацыяй, праваслаўе было тут амаль у такіх жа цяжкіх умовах, як пры сталінізме. У жніўні 1942 г. у Мінску на Першым Усебеларускім царкоўным саборы быў зацверджаны статут Святой Праваслаўнай Беларускай Аўтакефалькай царквы. Аднак сабор фармальна не зацвердзіў аўтакефаліі. Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква Паўночнай Амерыкі існуе за мяжой.

У 1961 г. Руская праваслаўная царква далучылася да экуменічнага руху, які ўзнік у сярэдзіне XIX ст. у пратэстантызме. Фармальная мэта руху — адзінства веравызнання ўсіх хрысціян. У Беларусі з яе талерантным насельніцтвам існуюць найбольш спрыяльныя ўмовы, каб экуменічны рух прыносіў свой плен і каб тут здзяйснялася сапраўднае адзінства веравызнання хрысціян. Праваслаўе заўсёды выходзіла з усеагульных хрысціянскіх каштоўнасцей, з надзеі і спадзявання маральнага, духоўнага ўдасканалення асобы, міру, супрацоўніцтва паміж людзьмі.

Крыніца: Штыхаў Г. Праваслаўная царква на Беларусі: позірк у мінулае // Звязда. 1992. 25 верасня